

Գյուրջինյան Դավիթ (Հայաստան, Երևանի
Վ. Բրյուսովի անվան լեզվահասարակագիտական համալսարան)

**ՀԱՅ ԱՌԱՋՆԱԲԱՂԱԴՐԻՉՈՎ ՀԱՏՎԱԾՍԿԱՆ
ԲԱՂԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Ժամանակակից հայերենի բարդությունները բաժանվում են երկու տիպի՝ վերլուծական և համադրական¹: Վերլուծական կազմությունների մեջ առանձնանում են հատվածական բաղադրությունները՝ իբրև յուրատեսակ բարդություններ:

Հատվածական բաղադրությունների բաղադրիչները նույնական կամ նույնիմաստ ածականակերտ ածանցներով կազմված և իրար հետ ստորադասության, համադասության կամ փոխադարձության հարաբերությամբ կապակցված բառեր են, որոնք առաջանում են առաջին անդամի ածանցի կրճատումով² (կամ հատումով³), ինչպես նաև և շաղկապի վերացումով (ոչ բոլոր դեպքերում), ինչպես՝ **չին-տիբեթական, հայ-ռուսերեն, բուլղարա-հունական, պարսկա-հայկական, գերմանա-ֆրանսիական, հյուսիս-ատլանտյան**⁴: Այս կարգի բաղադրությունների սերող հիմքը ածականի կամ գոյականի հատված, կրճատված մասն է, բաղադրող հիմքը

¹ **Ա. Ա. Աբրահամյան**, Վերլուծականությունը հայերենի տարբեր մակարդակներում, Պատմա-բանասիրական հանդես, 1972, թ. 3, էջ 44 (ավելի վաղ՝ **Ա. Ա. Աբրահամյան**, *Բայր* ժամանակակից հայերենում, գիրք 1, Երևան, 1962, էջ 47):

² Տե՛ս **Էդ. Աղայան**, *Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն*, Երևան, 1984, էջք 239, 241:

³ «Հատվածական բաղադրություն» եզրույթը գիտական շրջանառության մեջ է մտցրել **Էդ. Աղայանը** (տե՛ս **Գ. Բ. Ջահուկյան, Վ. Դ. Առաքելյան, Է. Բ. Աղայան, Վ. Ա. Քոսյան**, *Հայոց լեզու*, I մաս, Ա պրակ, Երևան, 1980, էջ 402-408): Եզրույթն ընդունվել է (տե՛ս, օրինակ, **Ա. Մ. Սուքիասյան**, *Ժամանակակից հայոց լեզու*, Երևան, 1982, էջ 302-303, **Հ. Զ. Պետրոսյան**, *Հայերենագիտական բառարան*, Երևան, 1987, էջ 140, **Լ. Հովսեփյան**, *Գրաբարի բառակազմության վերլուծական տիպը*, Երևան, 2016, էջ 26 և այլն):

⁴ Ակադեմիական քերականության մեջ Ս. Էլոյանը այս կարգի կազմությունները կոչել է «նոր տիպի համադասական հարադրություններ» (տե՛ս **Վ. Դ. Առաքելյան, Ա. Հ. Խաչատրյան, Ս. Ա. Էլոյան**, *Ժամանակակից հայոց լեզու*, հ. 1, Երևան, 1979, էջ 269): Ս. Աբրահամյանը դրանք անվանում է «անվանական կիսահարադրական բարդ բառեր» (տե՛ս **Ա. Գ. Աբրահամյան**, *Ժամանակակից գրական հայերեն*, Երևան, 1981, էջ 98): Ա. Մարգարյանը խոսում է սրանց մասին՝ առանց անվանելու. «Հարաբերական ածականներով կազմված հարադրության տեսակ պետք է համարել նաև այն բարդությունները, որոնց առաջին բաղադրիչը առանց ածանցի կամ կրճատաբար է գործածվում» (տե՛ս **Ա. Մարգարյան**, *Ժամանակակից հայոց լեզու*, Երևան, 1990, էջ 71): Ի տարբերություն մյուսների՝ **Ֆ. Խլղաթյանը** սրանք (**պատմական-գեղարվեստական, առևտրական (և) արդյունաբերական** և այլն) կոչում է «հատվածական համադասական բառակապակցություններ» (տե՛ս **Ֆ. Խլղաթյան**, *Ժամանակակից հայոց լեզու*, Ա մաս, Երևան, 2009, էջ 280)

միշտ բաղադրյալ է, **-ական, -յան, -ային** վերջածանցներով ածական⁵ կամ **-երեն (-արեն)** ածանցով գոյական:

Ստորադասական հարաբերության դեպքում բաղադրիչներից առաջինը մյուսի լրացումն է, ինչպես **ռազմածովային** (նավատորմ), որտեղ **ռազմական**-ը լրացնում է **ծովային նավատորմ** բառակապակցությանը: Համադասական հարաբերության դեպքում բաղադրիչները միմյանց չեն լրացնում, այլ համագոր են, ինչպես՝ **պատմաբանասիրական** (ուսումնասիրություններ), որտեղ **պատմական**-ը և **բանասիրական**-ը միասին **ուսումնասիրություններ** որոշյալի որոշիչներն են: Այս տեսակի կազմությունները, մասնավորապես **ա** հոդակապ ունեցողները, ժամանակի ընթացքում վերլուծականությունից հաճախ անցում են կատարել համադրականության կամ նման միտում են դրսևորում⁶:

Հատվածական շատ բաղադրություններ արտահայտում են փոխադարձության հարաբերություն՝ տարբեր ժողովուրդների, երկրների, լեզուների քաղաքական, աշխարհագրական և այլ առնչություններ (փոխադարձություն, զուգադրություն և այլն), գրվում են գծիկով, ինչպես՝ **Ֆրանս-գերմանական** (պատերազմ), **ռուս-հայերեն** (բառացանկ):

Քանի որ համադասական և ստորադասական հարաբերության հիման վրա կազմված հատվածականները⁷ միտում են և հաճախ դառնում համադրական, փոխադարձություն արտահայտող կազմությունները համարվում են բուն հատվածական վերլուծական բաղադրություններ⁸: Դրանք միշտ գրվում են գծիկով, նույնիսկ **ա** հոդակապով սերող հիմքի դեպքում, ինչպես՝ **ռումինա-հունգարական** (առնչություններ), **ադրբեջանա-դարաբադյան** (շփման գիծ):

20-րդ դարի սկզբում հատվածական բառակապակցությունները շատ չէին, 20-30-ական թվականներին դրանք տարածվեցին, խորհրդային ժամանակաշրջանում, հատկապես 50-60-ականներից, սրանց թիվը շեշտակի մեծացավ հասարակական-քաղաքական և գիտատեխնիկական տերմինաբանության մեջ⁹: Սրանք տարածվեցին մամուլում և գիտական գրականության մեջ, քանի որ խնայողական՝ կարճ էին:

⁵ Տե՛ս **Հ. Զ. Պետրոսյան**, *Հայերենագիտական բառարան*, Երևան, 1987, էջ 140:

⁶ Հմմտ. Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու, կազմող, մեկնաբանությունների հեղինակ և խմբագիր՝ **Հ. Խ. Բարսեղյան**, Երևան, 2006, էջ 210, **Դ. Գյուրջինյան**, *Հայերեն բառարան-տեղեկատու. միասին, անջատ կամ գծիկով գրվող բառեր*, 6-րդ հրատ., Ե., 2008:

⁷ Խնայողության նպատակով **հատվածական բաղադրություններ** բաղադրյալ անվանման փոխարեն հաճախ կգործածենք մենաբառ տարբերակը՝ **հատվածականներ**:

⁸ Տե՛ս **Էդ. Աղայան**, նշվ. աշխ., էջ 244:

⁹ Հմմտ. **Էդ. Աղայան**, նշվ. աշխ., էջ 240:

Առավելապես ռուսերենի ազդեցությամբ հայերենում յուրացվեց բառակազմական (բառակապակցական) այս եղանակը, ձևավորվեց կադապար, որի միջոցով հարյուրավոր վերլուծական նորակազմություններ սկսեցին գործածվել հայերեն մամուլում, գիտական գրականության մեջ, սովորական դարձան հայախոս հանրության համար:

Երբ փոխադարձ առնչությունների կամ հարաբերությունների մի կողմը Հայաստանն է, հայությունը կամ հայերենը, կրճատվող բաղադրիչը **հայ**-ն է: Այս հատվածականները, բնականաբար, առնչվում են հայությանը, Հայաստանին կամ հայերենին: Դրանք հայելու նման արտացոլում են (հայրենիքում և սփյուռքում ապրող) մեր ժողովրդի և երկրի պատմության շատ դրվագներ, հարաբերությունները հարևան և հեռավոր ժողովուրդների ու երկրների հետ, ինչպես նաև հայերենի առնչությունները ցեղակից և ոչ ցեղակից լեզուների հետ:

Հատվածական բաղադրություններում **հայ**-ը նշանակում է՝

ա) «հայկական». կրճատվում է **-ական** վերջածանցը (**հայկ**-բառակազմական հիմքի փոխարեն հանդես է գալիս **հայ** ազգանվանումը), ինչպես՝ **հայ-վրացական** (հարաբերություններ) < **հայկական** և **վրացական** (հարաբերություններ).

բ) «հայերեն». կրճատվում է **-երեն** վերջածանցը, ինչպես՝ **հայ-ռուսերեն** (բառարան) < **հայերեն** և **ռուսերեն** (բառարան):

Հարկ է տարբերակել, որ բաղադրություններում «հայկական» նշանակող **հայ**-ը տարբեր կերպ է ընկալվում: Մի դեպքում այդ **հայ**-ը հայությունը (հայերը), հայ ազգն է, ինչպես՝ «**Հայ-թուրքական** ընդհարումները ... քայքայեցին ժողովուրդների տնտեսությունը, անբարոյականացրին նրանց» («Կայծ», 01.04.1906), «**Հայ-թուրքական** կոտորածների ժամանակ Նախիջևանի հայոց գյուղերից էլ լավ տուժեցին, բայց էլի գյուղ ու շեն մնացին» («Գլաձոր», 06.11. 1992): Մյուս դեպքում **հայ**-ը Հայաստանն է, ինչպես՝ «Թուրքիան օգտագործում է **հայ-թուրքական** սահմանի փակ լինելը» («Առավոտ», 17.01.2008) և «Ճանապարհի բացումը առանց **հայ-թուրքական** դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման սխալ մոտեցում է» («Առավոտ», 21.12.2004): Խոսքը Հայաստանի և Թուրքիայի սահմանի և դիվանագիտական հարաբերությունների մասին է:

Հայ-ը երբեմն կարող է մեկնաբանվել որպես թե՛ մեկը և թե՛ մյուսը միասնաբար, այսինքն՝ աշխարհասփյուռ հայությունը և Հայաստանը, ինչպես՝ «Ո՞րն է **հայ-թուրքական** հարաբերությունների զարգացման գլխավոր խոչընդոտը» («Ազգ», 08.09.2004), «Նրանք խոսում են իրենց կյանքի, հույզերի,

խնդիրների, **հայ-թուրքական**՝ պետք է շեշտեմ ժողովրդական հարաբերությունների մասին» («Առավոտ», 16.07.2004):

Հայ առաջնաբաղադրիչով կազմությունները լինում են երկանդամ և եռանդամ:

Երկանդամ բաղադրություններն ըստ արտահայտած իմաստի բաժանվում են երկու խմբի:

1. Բաղադրություններ, որոնք ցույց են տալիս հայերի՝ հայության կամ Հայաստանի և մեկ այլ ազգի կամ պետության երկկողմ հարաբերություններ, ինչպես՝ **հայ-ասորական** (առնչություններ), **հայ-ֆրանսիական** (կապեր), **հայ-իրանական** (համագործակցություն): Բաղադրության երկրորդ բաղադրիչն առավելաբար **-ական** ածանցով կազմված բառ է, սակայն հանդիպում են նաև **-յան** ածանցով կազմություններ՝ **հայ-ամերիկյան, հայ-լիբանանյան, հայ-իրաքյան** և այլն:

2. Բաղադրություններ, որոնք ցույց են տալիս հայերենի և ուրիշ լեզուների առնչություններ, ինչպես՝ **հայ-անգլերեն** (բառարան): Սրանք նախորդների համեմատ սահմանափակ կիրառություն ունեն:

Հանդիպում են նաև եռանդամ կազմություններ, որոնք ցույց են տալիս՝
 ա) մի կողմից հայերի (հայության կամ Հայաստանի) և մյուս կողմից՝ երկու այլ ազգերի (կամ պետությունների) եռակողմ հարաբերություններ, ինչպես՝ **հայ-ռուս-ադրբեջանական** (բանակցություններ), **հայ-ռուս-իրանական** (գործընկերություն), **հայ-ռուս-վրացական** կամ **հայ-վրաց-ռուսական** (փոխհարաբերություններ)¹⁰,

բ) հայերենի և ուրիշ լեզուների առնչություններ, ինչպես՝ **հայ-ռուսերեն-լատիներեն** բառարան:

Եռանդամ բաղադրությունները քիչ են ոչ միայն **հայ** բաղադրիչի դեպքում, այլև առհասարակ (հմմտ. **վրաց-ադրբեջանա-թուրքական** համաժողով), քառանդամ հատվածականներ չեն հանդիպում:

Բառակապակցական (բառակազմական) այս եղանակը՝ ածանցի հատումով բաղադրության ստեղծումը, հայոց լեզվում համեմատաբար նոր իրողություն է (ինչպես հապավումը). նրա պատմությունը հարյուրամյակից քիչ ավելի ժամանակ է ընդգրկում:

¹⁰ Հատվածական բաղադրության առաջին և երկրորդ բաղադրիչների **-ական** ածանցը սովորաբար կրճատվում է: Ավելի վաղ կազմություններում կրճատվում է միայն առաջին բաղադրիչի ածանցը, ինչպես՝ «Դրանից հետո **հայ-վրացական-ադվանական** միացյալ բանակը արշավում է դեպի Ալանաց դուռը» (Ս. Մարգսյան, Հայ ռազմական արվեստի պատմություն, Երևան, 1969) (ըստ ԱՐԵՎԱԿ-ի՝ Արևելահայերենի ազգային կորպուսի. www.eanc.net):

Քսաներոորդ դարի սկզբի հայկական մամուլում արդեն հանդիպում են **հայ** առաջնաբաղադրիչով հատվածականներ: Բնագրային հետևյալ օրինակը հստակ ցույց է տալիս, որ **հայ-թուրքական** կազմությունը նոր է եղել դարասկզբին. «... ինչպես սկսվեց և ինչպես շարունակվեց XX դարի այն զարհուրելի չարագործությունը, որ արդեն յայտնի է լրագրութեան մեջ **հայ-թուրքական** անունով» («Մշակ», 12.02. 1905): Հմմտ. նաև «Հաղորդում եմ **հայ-թուրքական** կոտորածի փետրվարի 9-ի մանրամասնությունները» («Մշակ», 19.02. 1905), «Հ. Նախիջեւան.- **Հայ-թուրքական** թշնամությունը շարունակում է, տեղի են ունենում հատ-հատ սպանություններ» («Նոր խոսք», 27.08.1906), «Մարդասիրական Ընկերութեան դահլիճում նշանակւած էր ժողով **հայ-թուրքական** յանձնաժողովի չորս անդամներ ընտրելու» («Կայծ», 12.05.1906):

Թվում է՝ հենց **հայ-թուրքական**-ն է **հայ** սկզբնաբաղադրիչով առաջին հատվածական կազմությունը:

Հատվածական բաղադրությունների թիվը զգալապես ավելացավ անկախ պետականության հաստատումից հետո, երբ Հայաստանը սկսեց դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատել աշխարհի տարբեր (անգամ ամենահեռավոր) պետությունների հետ: Նախկինում գործածության մեջ եղած հատվածական մի շարք բաղադրություններ նոր բովանդակությամբ սկսեցին հանդես գալ. եթե նախկինում **հայ**-ը նշանակում էր «հայեր, հայություն», ապա պետականության վերահաստատումից հետո նաև «Հայաստան, Հայաստանի Հանրապետություն»: Այսպես՝ «Բեռլինում կայացավ այդքան սպասված **հայ-գերմանական** տնտեսական ֆորումը, որի աշխատանքներին մասնակցելու ժամանակ պատվիրակությունը ղեկավարեց ՀՀ վարչապետը» («Ազգ», 19.08.2005), «Այսօր Ազգային ժողովում ձևավորման փուլում է **հայ-բրազիլական** պատգամավորական խումբը» («Ազգ», 29.11.2007)

Նախորդ տասնամյակներին անհնարին էր պատկերացնել փոխադարձության հարաբերությամբ մի շարք հատվածականների կազմումն ու գործածությունը: Բազմաթիվ կազմություններ նորագույն ժամանակի ծնունդ են, քանի որ հայերը տվյալ երկրի և ժողովրդի հետ առանձնակի առնչություն չունեին, իսկ Խորհրդային Հայաստանը որոշ երկրների հետ ուղիղ կապեր շատ դեպքերում չունեին: Օրինակ՝ «Թե ինչպիսի արդյունք տվեց **հայ-կորեական** գործարար հանդիպումը...» («Ազգ», 28.12.2004), «Հայերի մասին նորվեգացիները տեղեկացել են երկրաշարժից հետո, երբ նրանք հայտնվել են Կարմիր խաչի ճամբարներում: Այդ ժամանակ Կարմիր խաչի հետ հիմնեցինք **հայ-նորվեգական** մշակութային միություն» («Առավոտ», 05.11.2005):

Կան **հայ** սերող հիմքով հատվածական կազմություններ, որոնք պատմական բնույթ ունեն: Երկրորդ եզրում գործածված ածականը հաճախ վերաբերում է երկրի և ժողովրդի, որոնք հեռացել են պատմական թատերաբեմից: Այսպես՝ Հայկական սովետական հանրագիտարանում (հ. 6, Երևան, 1980) հանդիպում են՝ **հայ-հունական դաշինք 450** (էջ 196), **հայ-պոնտական դաշինք մ.թ.ա. 94** (էջ 197): Հմմտ. նաև «Հայ-բյուզանդական հարաբերությունները և «Մարաց իշխանը» 646 թ.» («Պատմա-բանասիրական հանդես, 1983, հ. 4, վերնագիր»), «... 1268 թ. Անտիոք քաղաքում կնքված **հայ-մամլուքյան** հաշտության պայմանագիրը և դրա բովանդակային դրույթները» (Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 2011, 1-2, էջ 126):

Անդրադառնանք **հայ** առաջնաբաղադրիչով հատվածականների հաճախականությանը: Դա պարզելու համար դիմենք արևելահայերենի 110 միլիոն բառագործածություն ունեցող կորպուսին, որի տրամադրած նյութը որոշակի ճիշտ գաղափար կարող են տալ:

Ամենաշատը գործածվել է **հայ-թուրքական**-ը, որը հանդիպում է 3093 համատեքստում: Սրանց պիտի գումարել տարբերակային **հայ-թրքական**-ը՝ 115 գործածությամբ (ի դեպ, ունենք նաև **հայ-տաճկական**, որը գործածվել է ընդամենը 1 անգամ): Այս ցուցանիշը լիովին հասկանալի և բացատրելի է, հարյուրամյակներ շարունակ Արևմտյան Հայաստանը գտնվել է Թուրքիայի տիրապետության ներքո, Թուրքիան Հայաստանի հարևան պետությունն է, և Օսմանյան Թուրքիան է իրականացրել մեծագույն ոճրագործությունը հայության նկատմամբ՝ 1915-1922 թվականների ցեղասպանությունը՝ իր հայրենի հողի վրա բնաջնջելով արևմտահայությանը և հայրենագրվելով նրան: Հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորումը օրակարգային է երկու հարևան ժողովուրդների և միջազգային հանրության համար:

Երկրորդ տեղում **հայ-ռուսական**-ն է (1175 գործածություն): Սա բնական է, քանի որ Արևելյան Հայաստանի վերջին երկու հարյուրամյակների պատմությունը սերտորեն առնչվում է Ռուսաստանին և ռուս ժողովրդին:

Երրորդ և չորրորդ տեղերը զբաղեցնում են հարևան մյուս ժողովուրդների անուններից կազմված հատվածականները՝ **հայ-վրացական** (772 գործածություն) և **հայ-ադրբեջանական** (707 գործածություն): Հինգերորդը **հայ-ամերիկյան**-ն է (364 գործածություն). երկրորդ եզրում աշխարհի առաջատար երկրի անունն է. այս երկրում է գտնվում հայ սփյուռքի ամենագորավոր և ստվար համայնքը: Ամենահաճախականների ցանկը եզրափակում է Հայաստանի հարավային հարևան երկրի անվամբ բաղադրված **հայ-իրանական**-ը (364 գործածություն, սրան կարող ենք

գումարել **հայ-պարսկական**-ը, որը, թեև զարմանալի է, կորպուսում բարձր հաճախականություն չունի՝ 24):

Ըստ նվազող հաջորդականության հետևյալ պատկերն ենք ունենում.

հայ-թուրքական - 3093	հայ-կորեական - 31
հայ-ռուսական - 1175	հայ-չինական - 28
հայ-վրացական - 772	հայ-սիրիական - 28
հայ-ադրբեջանական - 707	հայ-քրդական - 25
հայ-ամերիկյան - 364	հայ-պարսկական - 24
հայ-իրանական - 326	հայ-լեհական - 22
հայ-իտալական - 128	հայ-հռոմեական - 19
հայ-գերմանական - 111	հայ-մոնղոլական - 17
հայ-ֆրանսիական - 103	հայ-հունգարական - 16
հայ-արաբական - 77	հայ-ռումինական - 16
հայ-եգիպտական - 72	հայ-բելգիական - 16
հայ-եվրոպական - 67	հայ-շվեյցարական - 15
հայ-բուլղարական - 54	հայ-դազախական - 13
հայ-ուկրաինական - 51	հայ-պոնտական - 12
հայ-հնդկական - 51	հայ-բրիտանական - 12
հայ-պարթևական - 42	հայ-իսպանական - 12
հայ-բյուզանդական - 37	հայ-լիտվական - 12
հայ-լիբանանյան - 32	հայ-հրեական - 10
հայ-թաթարական - 32	հայ-ավստրիական - 10
հայ-չեխական - 31	հայ-կիպրական - 10

41 հատվածական կազմություններ ԱՐԵՎԱԿ-ում ներկայացվել են մինչև 10 գործածությամբ: Դրանք են (այբբենական կարգով ներկայացնում ենք նվազող հաջորդականությամբ)՝ **հայ-իրաքյան**, **հայ-սլավոնական**, **հայ-ուրարտական** – 8, **հայ-էստոնական**, **հայ-խեթական**– 7, **հայ-արխազական**, **հայ-սլովակյան**, **հայ-պորտուգալական** - 6, **հայ-ասորական**, **հայ-ասորեստանյան**, **հայ-թաիլանդական** / **թայլանդական**, **հայ-իսրայելական**, **հայ-հոլանդական**, **հայ-դփչադական**, **հայ-սերբական**, **հայ-ֆիննական**– 5, **հայ-անգլիական** – 4, **հայ-եթովպական**, **հայ-նորվեգական**, **հայ-ռուսաստանյան**, **հայ-սելջուկյան**, **հայ-տաջիկական** – 3, **հայ-իռլանդական**, **հայ-շումերական** **հայ-վիետնամական** – 2, **հայ-աֆղանական**, **հայ-բասկյան**, **հայ-դանիական**, **հայ-էմիրաթյան**, **հայ-լատվիական**, **հայ-խորվաթական**, **հայ-կուբայական**, **հայ-դրդգական**, **հայ-մոլդովական**, **հայ-նեպալական**, **հայ-չեխոսլովակյան**, **հայ-չերքեզական**, **հայ-սկանդինավյան**, **հայ-տաճկական**, **հայ-ուրուգվայական**, **հայ-օսմանական** – 1:

ԱՐԵՎԱԿ-ում չկան մասնավորապես **հայ-ալբանական, հայ-ավստրալական, հայ-բիրմայական / հայ-մյանմայական, հայ-թուրքմենական, հայ-ինդոնեզական, հայ-հորդանանյան, հայ-մեքսիկական, հայ-չիլիական, հայ-պաղեստինյան, հայ-սինգապուրյան, հայ-սուդանյան, հայ-վենեսուելական, հայ-ուզբեկական, հայ-քուվեյթյան** հատվածականները: Հատվածականներ կազմությունները հուշում են՝ ա) տվյալ (բաղադրության երկրորդ եզրի բառակազմական հիմք երկրանունների նախատիպ) երկրներում հայեր են ապրում (կամ ապրել են), այդ երկրանուններով և **հայ** վերջնաբաղադրիչով բառեր ունենք, ինչպես՝ **ալբանահայ, ավստրալահայ, ինդոնեզահայ, հորդանանահայ** և այլն¹¹, բ) Հայաստանի Հանրապետությունը դիվանագիտական հարաբերություններ ունի այդ երկրների հետ: Սրանք վկայում են, որ գոյություն են ունեցել (կամ ունեն) տարատեսակ հարաբերություններ: Ենթադրելի է փոխադարձության իմաստով հատվածական բաղադրությունների գոյությունը:

Թվարկված հատվածականները, ինչպես սպասելի էր, իրականում կան հայոց լեզվում (դրանք կա՛մ ուշ են կազմվել, կա՛մ էլ ուղղակի չեն հայտնվել կորպուսում՝ ընդգրկված նյութի մեջ գործածված չլինելու պատճառով): Ահա օրինակներ տպագիր և էլեկտրոնային զանգվածային լրատվամիջոցներից՝ «Նախարարները ստորագրեցին **հայ-ավստրալական** առաջին երկկողմ փաստաթուղթը» (<http://hetq.am/arm/news/17508>), «Կարճ **հայ-թուրքմենական** հարաբերությունների մասին» («Առավոտ», 24.08.2017), «**Հայ-ինդոնեզական** հարաբերությունները խորացել են» («Առավոտ», 16.09.2017), «Մահմուդ Աբբասը .... հանդիպման ընթացքում խոսել է **հայ-պաղեստինյան** բարեկամության մասին» (www.arevelk.am/am/content/8/682):

Այդպիսիք կան նաև պատմագիտական աշխատություններում (չկան ԱՐԵՎԱԿ-ում), ինչպես՝ «**Հայ-հաբեշական** հարաբերությունների հնության մասին է վկայում արևելյան մի ավանդություն» (Ա. Գ. Աբրահամյան, Համառոտ ուրվագիծ հայ գաղթավայրերի պատմության, Երևան, 1964, էջ 146), «**Հայ-եթովպական** հարաբերությունները հիմնականում սկզբնավորվել են կրոնական հիմքի վրա» (Հայ գաղթաշխարհի պատմություն, հ. 2, Երևան, 2003, էջ 343): Բաղադրության երկրորդ եզր են դարձել երկրի տարբեր անունները՝ Հաբեշստան և Եթովպիա: Վերոբերյալ բնագրային օրինակները որոշակի գաղափար են տալիս **հայ** առաջնաբաղադրիչով կազմությունների կապակցելիության մասին:

¹¹ Տե՛ս Դ. Գյուրջինյան, «Արտերկրի հայ» իմաստային խմբի բառարանային գրանցում չունեցող բառային միավորների քննություն (հանձնվել է հրատարակության):

Հայ առաջնաբաղադրիչով հատվածականների կապակցելիությունը քննելիս նկատելի է, որ դրանք ամենից շատ կապակցվում է **հարաբերություններ** բառաձևին, որն ստանում է **միջպետական, քաղաքական, տնտեսական, առևտրատնտեսական, բարիդրացիական, բարեկամական, եղբայրական, եկեղեցական, ազգամիջյան, բարդ, պատմական, գրական, թշնամական** և նման այլ լրացումներ: Առհասարակ փոխադարձության իմաստի թելադրանքով լրացյալը հաճախ հոգնակի թվով է դրվում՝ **կապեր, առնչություններ, շփումներ, փոխշփումներ, աղերսներ:**

Սահմանակից պետությունների առնչությամբ կապակցվող բառերի մեջ հաճախական է **սահման** բառը, այսպես՝ **հայ-թուրքական, հայ-իրանական, հայ-ադրբեջանական, հայ վրացական սահման:** Բարեկամ ժողովուրդների անուններից բաղադրված հատվածականների հետ գործածվում են բարեկամություն, եղբայրություն բառերը (օրինակ՝ **հայ-ռուսական բարեկամություն**), թշնամիների և հակառակորդների հետ՝ **հակամարտություն, պատերազմ, ընդհարում** (օրինակ՝ **հայ-ադրբեջանական հակամարտություն**) և այլն:

Ըստ բովանդակության կապակցվող լեզվական միավորները կարող ենք բաժանել երկու խմբի՝ ա) դրական (և չեզոք) իմաստ արտահայտողներ և բ) բացասական իմաստ արտահայտողներ: Օրինակ՝ **հայ-վրացական** հատվածական բաղադրությանը կապակցվող բառերն արտահայտում են՝

ա) դրական (և չեզոք) իմաստ՝ **միացյալ բանակ / զորքեր / զորագունդ / ուժեր / աշխարհագոր, միավորյալ թագավորություն / տերություն / պետություն, առնչություններ, բարեկամություն, եղբայրություն, ռազմական դաշինք, սահման, սահմանակետ, տնտեսական / գործարար / մշակութային / գիտական / համագործակցություն, նախաձեռնություն, դպրոց, համատեղ ձեռնարկություն, բանակցություններ, գրական / մշակութային / առևտրատնտեսական կապեր, միջկառավարական / միջխորհրդարանական հանձնաժողով, գործարար համաժողով, ապստամբություն, համատեղ ազատագրական պայքար, խորհրդակցություններ, համաձայնություն, ընկերություն, աշխատանքային խումբ** և այլն,

բ) բացասական՝ **բախումներ, դիմակայություն¹², հակամարտություն, պատերազմ, անհաշտություն, ընդհարում, սահմանային / եկեղեցական վեճ(եր), վիճահարույց խնդիրներ, հերթական կոնֆլիկտ, հակասություն:**

¹² Այն կարող է նաև չեզոք իմաստ ունենալ. «Երևանում կկայանա **հայ-վրացական ֆուտբոլային դիմակայությունը**» («Հայկական ժամանակ», 09.07.2005)

Դրական (և չեզոք) բովանդակություն ունեցող միավորներն անհամեմատ շատ են և հաճախական: Դրանք իրապես արտացոլում են հայ-վրացական դարավոր առնչությունները: Հարկավոր է նկատի ունենալ, որ հիշյալ հատվածականները ցույց են տալիս ոչ միայն փոխադարձության, այլև որոշ դեպքերում միասնություն:

Բացասական բովանդակություն ունեցող միավորները փոքրաթիվ են և սահմանափակ գործածություն ունեն: Այսպես, օրինակ **հայ-վրացական ընդհարում(ներ)** բառակապակցությունը ԱՐԵՎԱԿ-ում հանդիպում է 10 անգամ, **հայ-վրացական բախումներ**-ը՝ 4, իսկ **հայ-վրացական հակամարտություն**-ը և **առճակատում**-ը՝ ընդամենը 1-ական¹³:

Եզրակացություններ:

1. 20-րդ դարի սկզբի մամուլում արդեն գործածվում էին **հայ առաջնաբաղադրիչով** հատվածական կազմություններ. ամենայն հավանականությամբ առաջինը **հայ-թուրքական**-ն է (այս կարգի բաղադրությունների մեջ սա ամենահաճախականն է):

2. Արևելահայերենում այսօր շրջանառության մեջ են փոխադարձության իմաստ արտահայտող 100-ից ավելի հատվածական բաղադրություններ:

3. Երկբաղադրիչ և եռաբաղադրիչ հատվածական կազմություններում **հայ**-ը նշանակում է «հայկական» (մեկնաբանվում է հայություն, Հայաստան, նաև երկուսը միասնաբար) և «հայերեն»:

4. **Հայ** առաջնաբաղադրիչով հատվածական կազմությունների միջոցով կարելի է որոշակի գաղափար կազմել հայ ժողովրդի ու Հայաստանի և այլ ժողովուրդների ու երկրների ինչպես ներկայի, այնպես էլ անցյալի հարաբերությունների, կապերի, հայերենի և ուրիշ լեզուների առնչությունների մասին:

5. **Հայ** առաջնաբաղադրիչով հատվածականները կապակցվում են դրական (և չեզոք) և բացասական իմաստ արտահայտող բառերի հետ, ամենից հաճախ՝ **հարաբերություններ, առնչություններ, կապեր, համագործակցություն, սահման, համաձայնագիր, պայմանագիր, բարեկամություն, եղբայրություն ...** (դրական և չեզոք) և **հակամարտություն, կոտորած, ընդհարում, բախում, պատերազմ, թշնամություն ...** (բացասական):

¹³ Հայ առաջնաբաղադրիչով հատվածական բաղադրությունների կապակցելիությանը և բառարանային մշակմանը հանգամանալից կանդրադառնանք առանձին: